

สนามการต่อรองเชิงอำนาจของชาวชุมชนแออัด ในจังหวัดอุบลราชธานี¹

Power Negotiating Fields of an Urban Poor Community
in Ubon Ratchathani Province

กิตติกาญจน์ หาญกุล² ผศ.ดร.กนกวรรณ มะโนรัมย์³ ดร.นิตยา กิจติเวชกุล⁴
Kittikan Hankun, Kanokwan Manorom, Nittaya Kittivetchakul

บทคัดย่อ

ชุมชนแออัดถูกสร้างค่านิยมและอัตลักษณ์เชิงลบทำให้เป็นพื้นที่แปลกแยกของสังคมเมือง เป็นพื้นที่ยาเสพติด ลักขโมย อาชญากรรมและโสเภณี แต่บทความนี้ได้เสนอให้เห็นการใช้สนามต่างๆของพื้นที่เมืองเพื่อต่อรองการนิยามความหมายดังกล่าวจากสังคม

จากกรณีของชาวบ้านในพื้นที่ชุมชนแออัดแห่งหนึ่งในจังหวัดอุบลราชธานีที่ได้ย้ายจากชุมชนแออัดเดิมมาสู่การสร้างบ้านและใช้ชีวิตร่วมกับชุมชนทั่วไป ภายใต้เงื่อนไขของความเป็นเมือง พวกเขาได้สร้างกลไกการต่อสู้เชิงอำนาจขึ้นในหลากหลายรูปแบบ ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ของตนเองและอัตลักษณ์ของพื้นที่ เช่น การประชุมกับองค์กรต่างๆเรื่องที่อยู่อาศัยและการพัฒนา การต่อรองในพื้นที่พิธีกรรมเพื่อสร้างความเหนียวแน่นให้กับกลุ่มตนและสร้างการยอมรับจากสังคมรอบข้าง การสร้างสื่อของตนเองเพื่อเผยแพร่ข้อมูลต่อ

¹ บทความนี้ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ เรื่อง การเลื่อนไหลของอัตลักษณ์ชาวชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานี กรณีศึกษาชุมชนบ้านใหม่ อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี พ.ศ.2553.ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยจากโครงการทุนวิจัยมหาบัณฑิตมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) พ.ศ. 2553 ภายใต้หัวข้อสังคมไทยในกระแสความเป็นสากล

² นักศึกษาปริญญาโท สาขาสังคมศาสตร์และการพัฒนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

³ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

⁴ นักวิชาการอิสระ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วมวิทยานิพนธ์.

สาธารณชนในวงกว้างให้เห็นการทำงานในเชิงบวก เพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจให้เท่าเทียมกัน นำมาสู่การขยายพื้นที่ของการยอมรับ

นอกจากนี้ยังได้ท้าทายกับแนวคิดชุมชนที่ปัจจุบันเกิดความแตกต่างภายในที่หลากหลาย ในการนิยามความหมาย และชุมชนแห่งนี้ได้สะท้อนให้เห็นความเป็นชุมชนขนาดเล็กที่มีการสร้างระบบสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่ช่วยให้พวกเขามีตัวตนเพื่อต่อรองกับสังคมภายนอกชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ: ชุมชนแออัด, สลัม, การต่อรอง, อัตลักษณ์

Abstract

Slum communities were disintegrated from the major urban society though giving meaning and identity as the areas with drugs, robbery and prostitutes. However, in this article, people in an urban poor community have used urban platforms to negotiating new-meaning and construct own identity.

A case study was taken in an urban poor community in Ubon Ratchathani Province that has the revival moves for building houses on a new land and rebuilding sense of community. Under urban context, people in the newly settled community have re-defined identities of their community to gain power in the more positive senses through involving meetings with other organizations, especially on housing and development, use ritual space for re-uniting and recognizing the existence of the community in addition, developing, own public media for campaigning and disseminating information to wider public is another positive strategic to for balancing the power relationship and leading to the recognition from the society.

In addition, this would be a key challenge on the community concept that people define themselves and communities in various meaning and people themselves are able to build their social economic and political systems that make them have social space to negotiate to outside society efficiently.

Keywords: Urban poor community, Slum, Negotiation, Identity

1. บทนำ

การศึกษาชุมชนแออัดที่ผ่านมาพบว่า มีการศึกษาเรื่องอัตลักษณ์ชาวชุมชนแออัด ปรากฏในงานศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มคนชายขอบในสังคมไทยโดยพบว่าอัตลักษณ์ของ ความเป็นชายขอบ (Marginality) ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการสถาปนาอำนาจของความเป็นศูนย์กลางของรัฐ และจากค่านิยมของความทันสมัย ซึ่งปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2546: 14-15) เสนอว่าไม่ใช่แค่เพียงการขีดเส้นพรมแดนเพื่อสร้างระยะห่างในเชิงพื้นที่และสังคมให้เกิดระยะห่างระหว่างส่วนกลางกับชายขอบเท่านั้น แต่ความเป็นชายขอบยังหมายถึงการผลิต หรือการสร้างความสัมพันธ์ที่เหลื่อมล้ำและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างศูนย์กลางและชายขอบให้เกิดขึ้น ซึ่งไม่ได้หมายความว่าศูนย์กลางและชายขอบแยกออกจากกันเด็ดขาด แต่ยังสัมพันธ์กัน พึ่งพากัน เพราะกลุ่มคนชายขอบคือกลุ่มที่ทำการผลิต การเพาะปลูก ทำงานบริการ เพื่อหล่อเลี้ยงคนในเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลาง แต่ความสัมพันธ์ดังกล่าวถูกทำให้ไม่มีตัวตน ไร้คุณค่าหรือเป็นภาระกับสังคม และมองว่าอัตลักษณ์ความเป็นชายขอบนั้นอยู่นอกเหนือกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่สังคมจัดไว้ให้ จึงถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่สร้างความปั่นป่วน สับสน ก่อวุ่น ไร้ระเบียบ จนกระทั่งต้องหาวิธีจัดการ

ในพื้นที่เมืองนั้น การสร้างความเป็นชายขอบให้กับคนในชุมชนแออัดบางครั้งเกิดขึ้นจากการนิยามของนักวิชาการ ที่ได้ตอกย้ำ ตีตรา สร้างความเป็นชายขอบให้เพิ่มขึ้นได้อีกด้วย เช่นการให้คำอธิบายคนในชุมชนแออัดหรือสลัมของ Oscar Lewis (อ้างใน Fran Tonkiss, 2005) ที่ศึกษาวัฒนธรรมของคนชายขอบของเมืองว่า ชุมชนแออัดหรือสลัมในสังคมเมืองนั้นเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมย่อยของตนเอง การจัดระเบียบทางสังคมและการจัดระเบียบภายในชุมชนอยู่ในระดับต่ำ การช่วยเหลือกันในชุมชนมีน้อย หวังพึ่งการช่วยเหลือจากภายนอกเป็นหลัก เป็นกาฝากของสังคมใหญ่ ซึ่งเป็นมุมมองที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับชุมชนในแง่ของการปฏิสัมพันธ์กับสังคมภายนอก และไม่ให้ความสำคัญกับศักยภาพของคนในชุมชน

จากคำอธิบายข้างต้นได้นำมาสู่การสร้างตัวตนในเชิงลบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชนแออัดผ่านการสร้างความคิดให้อัตบุคคล (Subjectification) ในความหมายที่ฟูโกต์ (อาณันท์ กาญจนพันธ์, 2552) อธิบายว่า เป็นกระบวนการสร้างหรือนิยามอัตบุคคลขึ้นมาให้เป็นประเด็นและตกอยู่ภายใต้การกำหนดและ

การควบคุมของความหมายนั้น ทำให้อัตลักษณ์ของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนแออัดที่ถูกนิยามโดยคนนอกมีลักษณะเชิงลบ เช่น เป็นคนจน ดิบหรือค้ายาเสพติด มีอาชีพเป็นโสเภณี หรือแหล่งอบายมุข อัตลักษณ์เหล่านี้ ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย ผ่านการควบคุมความหมายด้วยการตอกย้ำผ่านสื่อโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2541)

บทความนี้ได้นำเสนอการสร้างความตึงตัวของชาวชุมชนแออัดเพื่อการต่อรองกับอำนาจผ่านสนามต่างๆในพื้นที่เมืองที่เปิดโอกาสให้เกิดการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงของการต่อรองเชิงอำนาจ เพื่อผลิตสร้างอัตลักษณ์ทางสังคมของชาวชุมชนแออัด ในแบบที่ฟูโกต์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2552: 124-125) ได้อธิบายว่า อำนาจนั้นปรากฏอยู่ในสนามของปฏิสัมพันธ์ในแบบต่างๆ ที่เราไม่อาจจับต้องได้ เปรียบเหมือนสนามแม่เหล็กไฟฟ้าและคลื่นวิทยุที่มองไม่เห็นแต่สามารถขับเคลื่อนเสียงหรือแสงได้ อำนาจจึงเหมือนสนามแม่เหล็กไฟฟ้า ซึ่งหากไปสัมพันธ์กับอะไรที่ลงตัวก็จะแสดงตัวขึ้น สนามของการต่อรองในเชิงอำนาจของชาวบ้านในชายขอบของเมืองจึงปรากฏขึ้นในหลากหลายรูปแบบเพื่อสร้างความตึงเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากสังคมเมือง

ในบทความนี้ยังได้วิเคราะห์ถึงสนามของการต่อรองของชาวชุมชนแออัดที่เปรียบเสมือนเป็น “สนามรบ” ดังที่ สจ๊วต ฮอลล์ (อังกะโนสันต์ ปัญญาแก้ว, 2552: 148-149) ได้อธิบายไว้ว่าสนามการต่อรองของกลุ่มคนต่างๆในสังคมเป็นพื้นที่แห่งการต่อสู้ดิ้นรนที่ไม่มีวันสิ้นสุด กำลังดำเนินอยู่และดำเนินต่อไป ไม่อาจให้หลักประกันได้ว่าฝ่ายที่มีอำนาจควบคุม บงการหรือฝ่ายที่พยายามต่อสู้ดิ้นรนแสดงปฏิบัติการได้ตอบ ต่อต้าน ชัดขึ้นฝ่ายใดจะเป็นฝ่ายชนะแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และเป็นกระบวนการต่างๆที่ผู้คนหรือกลุ่มคนที่ถูกกดทับ ถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือที่เรียกว่า “คนชายขอบ” สามารถแสวงหาหนทาง ตอบโต้ ต่อต้าน รักษาฐานที่มั่นของตนเอาไว้ เพื่อยึดพื้นที่ทางสังคมในบางช่วงขณะจากผู้มีอำนาจครอบงำทางสังคม ผ่านปฏิบัติการสังคมต่างๆ เพื่อโต้ตอบการแทรกแซง ควบคุม บงการโดยรัฐและทุน หรือกลุ่มอำนาจในสังคม (historical bloc) เป็น “พื้นที่” ซึ่งชุดต่างๆของโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้สถาปนาขึ้นมา แต่ก็อาจถูกท้าทาย สั่นคลอนทำลายล้างลงไปได้เช่นกัน

ข้อมูลในบทความชิ้นนี้เป็นการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพจากกลุ่มชาวบ้านในชุมชนขนาดเล็กที่ได้ย้ายออกจากชุมชนแออัด จำนวน 22 หลังคาเรือน โดย

คัดเลือกผู้ให้สัมภาษณ์คือกลุ่มแกนนำชุมชนและผู้ประสานงานของกลุ่มย่อยจำนวน 8 คน และผู้แทนจากกลุ่มหรือองค์กรที่มีปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านกลุ่มนี้มาอย่างต่อเนื่องจำนวน 5 คน ซึ่งจะช่วยเหลือกันให้เห็นบทบาทสำคัญของชาวบ้านในชุมชนที่ใช้สนามของเมืองเพื่อต่อรองเชิงอำนาจ ผ่านการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มตน ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม

2. อัตลักษณ์ชุมชนแออัดกับบริบทการพัฒนาเมืองอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นพื้นที่ศูนย์กลางของอินโดจีนตอนกลางที่มีอาณาเขตและเส้นทางเชื่อมต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวทางตอนใต้และภาคเหนือของประเทศกัมพูชา มีพื้นที่ประมาณ 15,744.8 ตารางกิโลเมตร หรือ 9,840,526 ไร่ เป็นพื้นที่ในเขตอำเภอเมือง 406.4 ตารางกิโลเมตร มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ 5 ของประเทศ (องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี, 2545) เขตเทศบาลนครอุบลราชธานี ครอบคลุมพื้นที่ 29.04 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ ติดกับถนนรอบเมือง และบริเวณเขตทหารอากาศ กองบิน 21
ทิศใต้ ติดกับ เขตเทศบาลเมืองวารินชำราบ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

ทิศตะวันออก ติดกับห้วยวังนอง

ทิศตะวันตก ติดกับถนนรอบเมืองและลำมูลน้อย

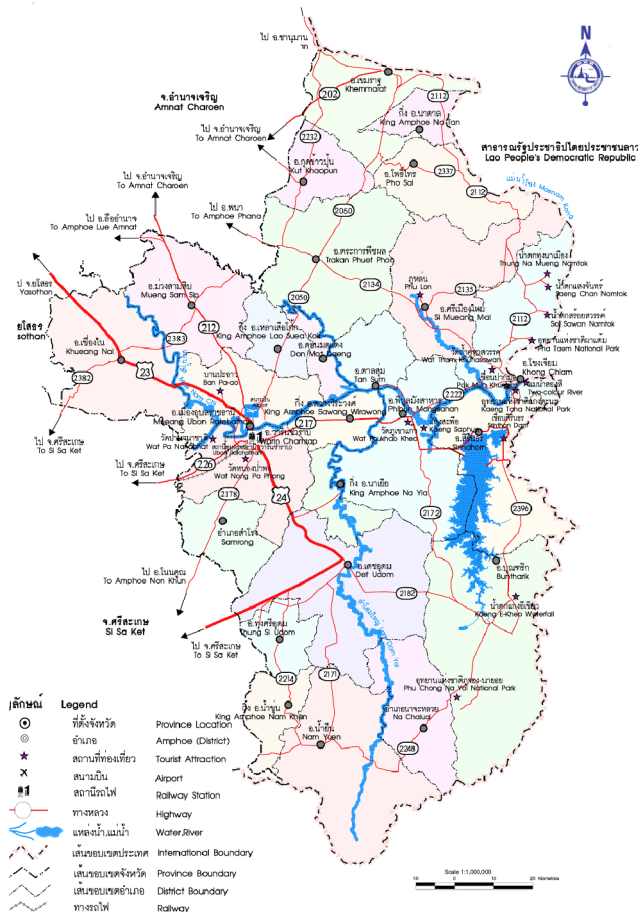
จำนวนประชากรในเขตเทศบาลนครอุบลราชธานีมีจำนวน 85,994 คน ความหนาแน่นของประชากรจำนวน 2,961.22 คนต่อตารางกิโลเมตร มีจำนวนบ้าน 27,463 หลังคาเรือน 17,980 ครอบครัว (เทศบาลนครอุบลราชธานี, 2552) ลักษณะของการตั้งเมืองอุบลราชธานี ตั้งอยู่ริมแม่น้ำมูล ทางด้านทิศเหนือเป็นฝั่งเทศบาลนครอุบลราชธานี ฝั่งทางด้านทิศใต้ของแม่น้ำมูลเป็นฝั่งเทศบาลเมืองวารินชำราบ ด้วยสภาพทางกายภาพของทั้งสองเมืองที่แบ่งเขตการปกครองด้วยแม่น้ำมูล การเติบโตของทั้งสองเมืองจึงสัมพันธ์กันตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

นอกจากนี้เมืองอุบลราชธานียังเป็นหนึ่งในเมืองที่เกิดการขยายตัวภายหลังการเปิดประตูอินโดจีนในยุค “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” เมื่อ พ.ศ. 2535 มีมติคณะรัฐมนตรีให้เปิดจุดผ่านแดนถาวรช่องเม็กเมื่อ พ.ศ. 2536

เพื่อรองรับการเติบโตของการท่องเที่ยวและการค้าระหว่างประเทศ มีแผนการพัฒนาระบบการรักษาพยาบาลเพื่อรองรับแผนพัฒนานอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง (Greater Mekong Subregion: GMS) เพื่อพัฒนาเมืองอุบลราชธานีเป็น Medical Hub (แผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2553-2556 : 49-53.)

การพัฒนาเมืองอุบลราชธานีมีการขยายตัวอย่างชัดเจนในช่วงหลังทศวรรษ 2500 เป็นยุคที่ที่ดินว่างเปล่าเหลือเพียงพอให้ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนและชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอาศัยและทำมาหากินในเมืองเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ได้หรือบางแห่งเป็นที่ดินว่างเปล่าที่เจ้าของไม่ได้ใช้ประโยชน์และได้อนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปอาศัยอยู่ได้โดยการจ่ายค่าเช่าเป็นรายเดือนหรือรายปี และยังไม่มีสถานการณ์การรื้อย้ายชาวบ้าน ต่อมา ราวปี พ.ศ. 2519 เมื่อความต้องการใช้ที่ดินเพิ่มมากขึ้นตามแรงกระตุ้นของภาคธุรกิจในช่วงหลังสงครามเวียดนาม ที่ดินที่เคยมีอยู่เพียงพอกับการขยายตัวของเมืองค่อยๆ ลดลง เริ่มมีการรื้อย้ายชุมชนโดยกระบวนการรื้อย้ายชาวบ้านมักมีนักธุรกิจและนักการเมืองท้องถิ่น ร่วมมือกันในการจัดการให้ได้ที่ดินเพื่อนำมาพัฒนาเชิงธุรกิจที่ให้ผลกำไรสูงกว่า ซึ่งการพัฒนาเมืองในลักษณะนี้คล้ายคลึงกับการพัฒนาเมืองในหัวเมืองหลักทั่วประเทศ สอดคล้องกับความเห็นของ Korff (อ้างในอินดิ ราพีพัฒน์, 2542: 33) ที่เห็นว่าสลัมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้เกิดจากการอพยพของคนชนบท และสภาพของสลัมเกิดจากความสัมพันธ์ของอำนาจทางเศรษฐกิจในเมืองที่ส่งผลต่อการเข้าถึงกรรมสิทธิ์ที่ดินและคุณภาพชีวิตของคนจน

หากเปรียบเทียบการเกิดชุมชนแออัดในจังหวัดอุบลราชธานีกับการเกิดชุมชนแออัดตามหัวเมืองใหญ่ไม่ว่าจะเป็นจังหวัดขอนแก่น จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดสงขลา จังหวัดเชียงใหม่ หรือในกรุงเทพมหานคร พบว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือมีการตั้งบ้านเรือนที่สัมพันธ์กับทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจนับแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตามเมื่อความเติบโตด้านเศรษฐกิจของเมืองอุบลราชธานีมีการขยายตัวมากขึ้น ทำให้ความต้องการใช้ที่ดินในพื้นที่เมืองจึงมีความสำคัญ ส่งผลให้เจ้าของที่ดินที่เคยปล่อยให้รกร้างต้องแสดงตัวเพื่ออ้างสิทธิของตนเองเหนือที่ดิน เข้ามาแทนที่กลุ่มชาวบ้าน ผ่านเครื่องมือสำคัญในการเข้ามาครอบครองที่ดินที่สังคมสมัยใหม่ให้การยอมรับนั่นคือ โฉนดที่ดิน เพื่อแสดงกรรมสิทธิ์ความเป็นเจ้าของโดยชอบด้วยกฎหมาย

ภาพที่ 1 แผนที่จังหวัดอุบลราชธานี

จาก <http://www.oceansmile.com/E/Ubon/Ubon1.htm>

การเกิดขึ้นของชุมชนแออัดในเมืองอุบลราชธานีมีความสัมพันธ์กับ
บริบทการขยายตัวของการพัฒนาเมือง ซึ่งพบว่ามี 4 ลักษณะดังนี้

1. การเกิดชุมชนแออัดที่เป็นชุมชนเก่าแก่ริมแม่น้ำมูล มีการก่อตั้งเป็น
ชุมชนในช่วงที่มีการสัญจรทางน้ำ เนื่องจากอุบลราชธานีเป็นหัวเมืองสำคัญในการ
พัฒนาเศรษฐกิจการค้ามาตั้งแต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง ด้วยสภาพภูมิประเทศ
ของเมืองอุบลราชธานีก็บวกรินชำราบที่มีแม่น้ำมูลกั้นแบ่งเขตของสองเมือง การ

สัญจรไปมาระหว่างทั้งสองเมืองจึงใช้ทางเรือเป็นหลัก มีการใช้เรือกลไฟรับส่งผู้โดยสารและสินค้าจากเมืองอุบลราชธานีถึงนครราชสีมา มาตั้งแต่ พ.ศ. 2429 รวมถึงการขนส่งสินค้าหนักต่างๆ (เดิม วิพาควยพจนกิจ, 2530: 149-150) ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำในช่วงเวลานั้นประกอบอาชีพเป็นกรรมกรขนของทำงานในโรงสีไฟที่ตั้งอยู่ริมน้ำ หาปลาขาย ทำงานรับจ้างในเรือขนสินค้า เป็นต้น พื้นที่ริมแม่น้ำมูลจึงมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของเมือง การค้าการลงทุนและวิถีชีวิตของชุมชนในเมืองสัมพันธ์กับแม่น้ำ ที่ดินริมน้ำถูกใช้ประโยชน์เป็นที่อยู่อาศัย ท่าเรือ และพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้าน เช่น ปลูกยาสูบ ปลูกผักสวนครัว เลี้ยงสัตว์ และยังมีที่ดินว่างเปล่าปลูกบ้านสร้างเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านคนจนที่อพยพเข้ามาทำงานในเมือง⁵

การขยายตัวของธุรกิจเพิ่มขึ้น หลังการสร้างสะพานเสรีประชาธิปไตยเพื่อเชื่อมระหว่างเมืองอุบลราชธานีและวารินชำราบเมื่อ พ.ศ. 2496 ได้อำนวยความสะดวกในการเดินทาง และการขนส่งระหว่างสองเมือง (คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี, 2535: 30-35) การสร้างสะพานเสรีประชาธิปไตย ยังมีส่วนทำให้การขนส่งทางน้ำหมดความสำคัญลง พื้นที่ริมแม่น้ำมูลกลายเป็นแหล่งธุรกิจเก่าและชุมชนเก่าแก่ ที่ดินริมแม่น้ำไม่ได้รับความสนใจจากภาคธุรกิจ ถูกปล่อยทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า ได้กลายเป็นที่อยู่อาศัยของชาวบ้านยากจนที่ทำงานรับจ้างในตลาด ซึ่งมีรายได้น้อยและไม่สามารถซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองได้ เกิดเป็นชุมชนริมแม่น้ำมูลทั้งฝั่งอุบลราชธานีและวารินชำราบ

2. ชุมชนแออัดที่เกิดจากการเข้าไปสร้างบ้านอยู่อาศัยของชาวบ้านในที่ดินรกร้างว่างเปล่า ไม่มีการประกาศอัตรกรรมสิทธิ์ เกิดขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2522 ส่วนใหญ่เป็นที่ดินริมแม่น้ำมูล ซึ่งต่อมาภายหลังมีเจ้าของอัตรกรรมสิทธิ์ ทำให้ชาวบ้านต้องย้ายบ้านมาอยู่รวมกันในที่ดินที่เจ้าของยังอนุญาตให้สร้างบ้านอยู่อาศัยได้ จนกลายเป็นชุมชนแออัด เช่น ในกรณีของชุมชนแออัดริมแม่น้ำ ที่เจ้าของที่ดินอนุญาตให้เข้ามาอาศัยทำมาหากินได้ จากสองครอบครัวกลายเป็น 174 ครอบครัว และภายหลังจากกระแสการพัฒนาเมืองมีความเข้มข้นขึ้นส่งผลให้วิถีชีวิตคนเมืองต้องการพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจเริ่มมีความสำคัญ การเติบโตของ

⁵ สัมภาษณ์นายสำรอง (นามสมมุติ), วันที่ 12 พฤษภาคม 2553.

ธุรกิจเพื่อการพักผ่อนของคนเมือง เริ่มขยายตัวใน พ.ศ. 2529 มีการประชาสัมพันธ์การพักผ่อนในฟิชชิ่งปาร์ค การสนับสนุนการค้าขายที่หาดวัดใต้ หรือหาดคูเดื่อ มีการพัฒนาแหล่งพักผ่อนของคนเมือง ทั้งสวนสาธารณะ ปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมือง สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ที่ต้องการกระจายการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมสู่ภูมิภาค กระตุ้นให้เกิดการใช้ที่ดินอย่างเต็มที่ สนับสนุนการสร้างโครงข่ายการบริการ การขนส่ง การส่งเสริมการลงทุนในพื้นที่เศรษฐกิจใหม่ (วิโรจน์ สารรัตน์ 2530, 20-23) ซึ่งทิศทางการพัฒนาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในฉบับที่ 6 มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ มีการสร้างบ้านจัดสรร การสร้างห้างสรรพสินค้าอย่างสงวนซื้อปั๊มป์มอลล์ การขยายถนน โครงการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคเพื่อรองรับการพัฒนา⁶

ข้อมูลจากการลงพื้นที่ภาคสนามพบว่านอกจากกระแสการพัฒนาเมืองที่เป็นแรงกระตุ้นสำคัญให้เกิดการอพยพของผู้คนจากชนบทแล้ว การกำหนดนโยบายเพื่อการพัฒนาชนบทยังมีส่วนสำคัญที่ส่งผลต่อการอพยพของชาวบ้านอีกด้วย ดังกรณีของครอบครัวนายมานะ ที่ให้ข้อมูลว่า

“ต้องย้ายออกมาจากภูพาน (จ.สกลนคร) เนื่องจากในช่วงพ.ศ. 2528 ทางป่าไม้ประกาศขายพื้นที่ของอุทยาน บ้านเราก็ดินด้วยประมาณ 7 ไร่ เลยตัดสินใจขายวัว ควาย และบ้านเอาเงินมาทำทุน แล้วก็เดินทางมาตั้งรกรากที่นี่ เพราะว่ามีญาติมาอยู่ก่อนแล้ว ”⁷

จากผลของการพัฒนาในพื้นที่เมืองประกอบกับการอพยพของชาวบ้านจากชนบท ที่มาจากหลายสาเหตุ ส่งผลให้ปัจจุบันชุมชนริมแม่น้ำมูล จำนวน 174 หลังคาเรือน ที่มีความชัดเจนว่าอยู่ในที่ดินของเอกชน และชุมชนที่อยู่ระหว่างการยื่นขอพิสูจน์สิทธิ์เพื่อออกเอกสารสิทธิ์ อีกกว่า 150 หลังคาเรือน ได้กลายเป็นชุมชนที่หนาแน่น และยังไม่ได้รับการดูแลเรื่องระบบสาธารณูปโภคเท่าที่ควร

3. การเกิดชุมชนใกล้กับแหล่งงาน เช่นในกรณีของชุมชนริมทางรถไฟ ที่เกิดขึ้นในช่วงของการขยายทางรถไฟเข้ามาสู่พื้นที่ภาคอีสานในรัชกาลที่ 5 เริ่มต้น

⁶ สัมภาษณ์ นายดุล(นามสมมุติ),วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2553.

⁷ สัมภาษณ์ นายมานะ(นามสมมุติ),วันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2553.

การก่อสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพมหานครถึงนครราชสีมาใน พ.ศ. 2443 มีเป้าหมายเพื่อสนับสนุนการเข้าไปจัดการปกครองในหัวเมืองและเป็นช่วงเดียวกับที่ฝรั่งเศสได้วางแผนการก่อสร้างทางรถไฟเชื่อมบริเวณชายแดนเขมร-ไทย จากช่องเม็กไปยังเมืองพระตะบอง เพื่อประโยชน์ในการค้าขาย รัฐบาลไทยจึงได้ขยายเส้นทางรถไฟมาจนถึงจังหวัดอุบลราชธานี ในพ.ศ. 2473 (สุวิทย์ ชีรสอวดี และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2541: 62-63) เป็นการพัฒนาครั้งสำคัญที่ส่งผลให้การค้าขายระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับนครราชสีมาและเชื่อมโยงถึงกรุงเทพมหานครมีความสะดวกและรวดเร็วขึ้น

การสร้างทางรถไฟแล้วเสร็จในปีเดียวกันระบบการค้าและเศรษฐกิจในเมืองอุบลราชธานีเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว พร้อมกับการเกิดขึ้นของชุมชนริมทางรถไฟ จากการตั้งรกรากเป็นการถาวรของกรรมกรที่เดินทางมาพร้อมกับการก่อสร้างทางรถไฟจากจังหวัดนครราชสีมา หลังจากนั้นก็มีกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาทำงานเป็นกรรมกรแบกของ ขนของ ขึ้น-ลงรถไฟ เพื่อเก็บสินค้าเข้าโกดัง ได้เข้ามาสร้างบ้านอีกระลอก ชาวบ้านบางส่วนที่อพยพเข้ามาทำอาชีพค้าขายในตลาดวรินทร์ที่กำลังเริ่มขยายตัว ได้เข้ามาขอซื้อสิทธิจากเจ้าของเดิมในที่ดินริมทางรถไฟ ซึ่งราคาไม่แพง การค้าขายกับจังหวัดใกล้เคียงมีความสะดวกมากขึ้น⁸ การเกิดขึ้นของชุมชนแออัดริมทางรถไฟในเมืองวารินชำราบ จึงค่อยๆ ก่อตัวขึ้นภายหลังจากการสร้างทางรถไฟแล้วเสร็จและปัจจุบันขยายตัวขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นชุมชนขนาดใหญ่จำนวน 310 หลังคาเรือนในพื้นที่ 21 ไร่

4. ชุมชนแออัด ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเมืองและถูกรื้อย้ายทำให้ต้องไปอาศัยอยู่ในที่ดินที่รัฐจัดสรรเอาไว้ ในกรณีของการสร้างสนามบินนานาชาติหรือชุมชนที่เกิดภายหลังจากการรื้อย้ายชุมชนวังสัจด์ (ชุมชนแออัดขนาดใหญ่ในเมืองอุบลราชธานี)

ในกรณีของชุมชนที่เกิดขึ้นจากการยกระดับเป็นสนามบินนานาชาติ ใน พ.ศ.2536 (อุบลราชธานีอะเมซิง 2000, 2543) มีแผนการพัฒนาเพื่อเชื่อมโยงการคมนาคมทางอากาศกับประเทศในแถบอินโดจีน และได้ขยายพื้นที่สนามบินเพื่อรองรับการพัฒนาในอนาคต มีการเวนคืนที่ดินรอบสนามบิน ชาวบ้านที่ถูกเวนคืนได้รับการจัดสรรที่ดินบริเวณด้านหลังของสนามบินซึ่งเป็นที่ดิน

⁸ สัมภาษณ์ นายพงษ์ศักดิ์ สายวรรณ, 15 กุมภาพันธ์ 2553.

สาธารณประโยชน์ มีสภาพเป็นที่โล่งริมหนองน้ำซึ่งถูกขุดเมื่อสมัยนายภัก คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้นำมาจัดสรรให้ชาวบ้านที่ถูกเวนคืนได้เข้าอยู่อาศัย และเมื่อมีชาวบ้านเข้ามามากขึ้น พื้นที่ริมหนองน้ำได้ถูกชาวบ้านขยายเข้าไปสร้างบ้านอยู่อาศัยจนเต็มพื้นที่ ปัจจุบันชุมชนแห่งนี้ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน และไม่ได้รับการดูแลเรื่องระบบการจัดการน้ำเสีย ปัจจุบันชุมชนหนาแน่นมากขึ้นและกลายสภาพเป็นชุมชนแออัด

ส่วนกรณีของชุมชนวังสัจด์ มีการรื้อย้ายในระหว่างพ.ศ. 2529-2530 ซึ่งในอดีตที่ดินของวังสัจด์พระราชวังเก่าซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์กับชายาคือหม่อมเจียงคำ ชุมสาย ณ อยุธยา ครอบคลุมนพื้นที่จำนวนมากและได้บริจาคให้กับส่วนราชการในจังหวัดอุบลราชธานี คือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เทศบาลนครอุบลราชธานี หุ่นศรีเมือง ศาลจังหวัดอุบลราชธานี ที่ว่าการอำเภอเมืองอุบลราชธานี ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี, 2553) และเหลือพื้นที่ส่วนที่เป็นพระราชวังและที่ดินเพียงบางส่วน เป็นที่อยู่อาศัยของคนทำงานในวัง ต่อมากลุ่มชาวบ้านที่มีอาชีพถีบสามล้อรับจ้างเข้ามาขอเช่าเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยชั่วคราวและได้ชักชวนญาติ เพื่อน เข้ามาเช่าอาศัยอยู่ด้วยกันจนเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้พื้นที่ของวังสัจด์ในขณะนั้นกลายสภาพเป็นชุมชนแออัดขนาดใหญ่ที่สุดในเมืองอุบลฯ จากการสัมภาษณ์ยายเวียง ที่เคยอาศัยอยู่ในวังสัจด์ได้เล่าว่า

“หลังจากที่หม่อมเจียงคำสิ้น ลูกหลานของหม่อมเจียงคำก็ย้ายไปอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นหลัก ส่วนที่ดินในอุบลฯ ที่ยังเหลืออยู่ได้ให้นางรับใช้คนสนิทเป็นผู้ดูแล เก็บค่าเช่าเดือนละ 2 บาท ต่อมาหลังจากนั้นก็ มีชาวบ้านมาขออาศัยอยู่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่ย้ายจากบ้านนอกเข้ามาทำงานในเมือง ทำอาชีพ ถีบสามล้อ รับจ้างทั่วไป และเห็นว่าที่ดินให้เช่าราคาถูกก็บอกเพื่อนฝูงมาอยู่ด้วยกัน บางคนก็มาเป็นครอบครัว และสร้างบ้านง่ายๆ อาศัยอยู่กันและหนาแน่นมากขึ้น จนกลายสภาพเป็นสลัม”⁹

ใน พ.ศ. 2529-2530 ลูกหลานของหม่อมเจียงคำ ได้กลับมาที่จังหวัดอุบลราชธานีอีกครั้งและต้องการขายที่ดินบริเวณวังสัจด์ ส่งผลให้เกิดการรื้อย้ายชาวบ้าน โดยเจ้าของที่ดินได้ร่วมกับเทศบาลเมืองอุบลราชธานีในขณะนั้น เข้ามา

⁹ สัมภาษณ์ นางเวียง(นามสมมุติ), 4 มิถุนายน 2553.

เจรจากับชาวบ้านเพื่อให้ออกจากพื้นที่ พร้อมกับให้ลงชื่อรับเงินค่าใช้จ่ายในการรื้อถอนหลังละ 2,000-5,000 บาท และเทศบาลเมืองอุบลราชธานีในขณะนั้นได้หาที่ดินรองรับชาวบ้านที่ถูกรื้อย้ายจาก วังสัจด์ ออกไปอยู่ในที่ดินบริเวณริมแม่น้ำมูลน้อย¹⁰ ถึงแม้มีชาวบ้านที่ได้รับความเดือดร้อนจากการรื้อย้ายครั้งนี้กว่า 300 หลังคาเรือน แต่ไม่มีชาวบ้านคนใดคัดค้าน เนื่องจากชาวบ้านทราบว่าที่ดินเป็นของเอกชน อีกทั้งยังมีแผนการหาที่ดินรองรับการรื้อย้าย โดยให้ชาวบ้านลงชื่อแสดงความจำนงเรื่องที่ดิน แต่พบว่ายังมีชาวบ้านบางส่วนที่รายชื่อดังกล่าวยังไม่ได้รับความช่วยเหลือได้แตกกระจายไปสร้างบ้านในที่ดินว่างเปล่าบริเวณริมแม่น้ำมูล ทั้งฝั่งเมืองอุบลฯและฝั่งวารินชำราบ และบางส่วนได้สร้างชุมชนเล็กๆริมถนนที่เชื่อมระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับวารินชำราบเป็นชุมชนใหม่ที่เริ่มก่อตัวขึ้นหลัง พ.ศ.2530 นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนแออัดส่วนใหญ่อพยพมาจากต่างอำเภอเพื่อทำงานรับจ้าง จนสร้างครอบครัวตั้งรกรากในเมือง บางส่วนยังมีญาติและที่ดินในชนบท แต่บางส่วนได้กรรมสิทธิ์ที่ดินให้ญาติพี่น้องหรือขายเพื่อนำเงินมาเป็นทุนเพื่อการดำรงชีวิตในเมือง

3. ชุมชนแออัดริมน้ำสู่ชุมชนบ้านใหม่

ชุมชนแออัดริมน้ำ เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ.2529 โดยชาวบ้านกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้คือ ชาวบ้านที่ทำอาชีพรับจ้างตักน้ำขายในตลาดและได้รับอนุญาตจากเจ้าของที่ดินให้เข้ามาช่วยดูแลสวน ต่อมาเมื่อชาวบ้านในชุมชนใกล้เคียงได้รับความเดือดร้อน เพราะเจ้าของที่ดินต้องการขายที่ดินให้นายทุนเพื่อนำไปสร้างบ้านจัดสรรและให้ชาวบ้านออกไปหาที่อยู่ใหม่ ชาวบ้านจึงชักชวนกันเข้ามาอาศัยอยู่ด้วยกัน หรือบางครอบครัวอพยพมาจากชนบทเพราะได้รับผลกระทบจากภัยแล้ง หรือจากนโยบายประกาศเขตอุทยานทับที่ดิน ซึ่งในขณะนั้นที่ดินบริเวณชุมชนยังไม่มีการออกเอกสารสิทธิ์ที่ชัดเจนเป็นการจับจองมือเปล่าของเจ้าของที่ดิน

¹⁰ สัมภาษณ์นายบุญโอบ(นามสมมุติ), วันที่ 12 มิถุนายน 2553.

ต่อมาเจ้าของที่ดินชุมชนแออัดริมน้ำได้ขุดบ่อเพื่อเตรียมทำธุรกิจฟิชซิ่งปาร์ค แต่เนื่องจากได้รับการคัดค้านจากเทศบาลเมืองอุบลราชธานีในขณะนั้นว่าที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นที่ดินสาธารณะ จึงเกิดการฟ้องร้องระหว่างเจ้าของที่ดินเอกชนกับเทศบาล ต่อมาในพ.ศ.2535 ศาลได้ตัดสินให้ที่ดินผืนนี้เป็นของเอกชน แต่ชาวบ้านยังเข้าใจว่าที่ดินอยู่ในระหว่างข้อพิพาทจึงยังชักชวนเพื่อน ญาติ พี่น้องที่เดือดร้อนเรื่องที่อยู่อาศัยเข้ามาสร้างบ้านอยู่ด้วยกัน ในพ.ศ. 2553 ชุมชนมีขนาด 174 หลังคาเรือน¹¹ ชาวบ้านเกือบทั้งหมดมีอาชีพรับจ้าง โดยเฉพาะอาชีพเป็นลูกจ้างของร้านจัดโต๊ะจีนซึ่งพบว่ามีมากที่สุดชุมชน บ้างรับจ้างในโรงฆ่าสัตว์ หรือบางครอบครัวมีอาชีพเก็บขยะ ทำงานก่อสร้าง เป็นต้น และชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน

วิถีชีวิตของชาวบ้านยังมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน และช่วยเหลือกันเมื่อยามเดือดร้อน อย่างไรก็ตามพบว่าระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองท้องถิ่น โดยเฉพาะระบบหัวคะแนนมีความสำคัญกับคนในชุมชนค่อนข้างมาก จากข้อมูลภาคสนามพบรูปธรรมในการใช้ระบบอุปถัมภ์เพื่อสร้างฐานเสียงของนักการเมืองท้องถิ่น ในยุคแรกหัวคะแนนทำหน้าที่พาชาวบ้านไปเลือกตั้ง โดยใช้รถกระบะมารับส่งชาวบ้าน ชาวบ้านได้รับผงชักฟอก รองเท้า เป็นของตอบแทน แต่หลังจากนายไชยศิริ เรืองกาญจนเศรษฐ์ ย้ายจากจังหวัดสุรินทร์มาตั้งรกรากที่อุบลราชธานี ระบบหัวคะแนนของนักการเมืองในจังหวัดอุบลราชธานีมีความชัดเจนมากขึ้น มีการลงพื้นที่เพื่อศึกษาวิเคราะห์ชุมชนว่าใครเป็นผู้มีอิทธิพลในชุมชนหรือกลุ่มเครือข่ายใหญ่ๆในชุมชนเป็นกลุ่มใด เริ่มใช้ระบบแจกเงินให้ค่าตอบแทนชาวบ้านที่มาลงคะแนนเสียงชุมชนถูกให้ความสำคัญในช่วงก่อนการเลือกตั้ง หลังจากได้รับการเลือกตั้งแล้ว นักการเมืองใช้วิธีรักษาฐานเสียงผ่านระบบคณะกรรมการชุมชน โดยเมื่อมีการเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน กลุ่มหัวคะแนนจะลงสมัครและถ้าหากนักการเมืองกลุ่มใดเป็นนายกเทศมนตรี จะคัดเลือกเฉพาะกลุ่มหัวคะแนนของตนเข้ามาเป็นคณะกรรมการชุมชน หากมีกลุ่มอิสระหรือฝ่ายตรงกันข้ามหลุดเข้ามาเป็นคณะกรรมการชุมชนมักถูกปลดจากตำแหน่งในระยะต่อมา¹²

¹¹ ข้อมูลจากการสำรวจของอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน,พ.ศ. 2553.

¹² สัมภาษณ์ นางมาลัย(นามสมมุติ), 24 พฤษภาคม 2553.

ระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองผ่านหัวคะแนนที่เป็นคณะกรรมการชุมชนและ อสม. ทำหน้าที่ในการกระจายผลประโยชน์ให้กับสมาชิก เช่นในช่วงที่มีน้ำท่วมชุมชน ทางเทศบาลนครอุบลราชธานี มีงบประมาณสำหรับช่วยเหลือชาวบ้านที่ถูกน้ำท่วม ในชุมชนแออัดริมน้ำ ได้รับผลกระทบน้ำท่วมทั้งชุมชน คณะกรรมการชุมชนให้ชาวบ้านยื่นเอกสาร แสดงรายการซ่อมแซมบ้าน แต่หลังจากยื่นเอกสารไปแล้วพบว่า ชาวบ้านที่ได้รับการช่วยเหลือมากที่สุดเป็นกลุ่มที่เป็นหัวคะแนนและกลุ่มญาติพี่น้อง รวมทั้งกลุ่มที่เป็นสมาชิกและให้การสนับสนุนนักการเมืองที่กำลังดำรงตำแหน่งในเทศบาลขณะนั้น ส่วนชาวบ้านที่ให้การสนับสนุนนักการเมืองฝ่ายตรงกันข้ามหรือไม่สนับสนุนฝ่ายใด จะได้รับการช่วยเหลือด้อยลงมา และบางครั้งไม่ได้รับการช่วยเหลือใดๆ เลย¹³

นอกจากระบบอุปถัมภ์จากนักการเมืองแล้ว ยังมีกลุ่มนายทุนในชุมชนจำนวน 10 คนและนอกชุมชน 1 คนที่สร้างความสนิทสนมกับชาวบ้าน ด้วยการเข้ามาพูดคุยสร้างความสัมพันธ์ด้วยการให้ยืมเงินในวงเล่นไพ่ หลังจากนั้นจึงเริ่มปล่อยเงินกู้ร้อยละ 20 ให้กับชาวบ้านที่เดือดร้อน หรือเมื่อชาวบ้านคนใดเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินขึ้นในครอบครัว เช่น มีสมาชิกในครอบครัวประสบอุบัติเหตุ ต้องการใช้จ่ายเงินด่วน จะยื่นข้อเสนอให้ชาวบ้านนำหลักทรัพย์ขึ้นเคียวที่มี คือ บ้านมาจำนองและจำคินเป็นรายวันพร้อมดอกเบี้ย เมื่อชาวบ้านคนใดจ่ายเงินไม่สม่ำเสมอหรือขาดส่ง บ้านที่นำไปจำนองจะถูกนายทุนยึด ชาวบ้านต้องกลายเป็นผู้เช่าบ้านของตนเองและจ่ายเป็นค่าเช่าบ้านรายวันให้กับนายทุน นอกจากนี้ นายทุนในชุมชนบางคนยังเป็นคณะกรรมการชุมชนหรือ อสม. ของชุมชนอีกด้วย ปัจจุบันพบว่านอกจากนายทุนจากนอกชุมชนแล้วยังมีนายทุน ในชุมชนอีกจำนวน 3 คน ที่ปล่อยเงินกู้นอกระบบและรับจำนองบ้านของชาวบ้านในชุมชนด้วย

จากปัญหาความยากจน นายทุนเงินกู้นอกระบบและระบบอุปถัมภ์ภายในชุมชน จึงนำมาสู่การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านจำนวน 38 หลังคาเรือน โดย การสนับสนุนของมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย¹⁴ เริ่มต้นจากการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

¹³ สัมภาษณ์ นางยุ (นามสมมุติ), 24 พฤษภาคม 2553.

¹⁴ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย(มพศ.)องค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานกับชุมชนแออัด ที่ขยายพื้นที่การทำงานพัฒนาชุมชนแออัดมาที่จังหวัดอุบลราชธานีเมื่อปลาย ปี 2540 โดยเน้นการทำงานอย่างมีส่วนร่วม และสร้างความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัยให้กับชาวบ้านในชุมชน

และการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน ทั้งการพัฒนาทางเท้า การรักษาความสะอาดในชุมชน รวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิในการมีบ้านเลขที่กับทางเทศบาล เพื่อนำมาสู่การได้รับการดูแลเรื่องสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ทั้งน้ำประปา ไฟฟ้า ซึ่งจากการเข้าร่วมงานพัฒนาทำให้ประชาชนกลุ่มนี้เห็นคุณค่าของตน และมีความเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้น ส่งผลกระทบกับระบบอุปถัมภ์ของหัวคะแนนนักการเมืองในชุมชน เมื่อชาวบ้านในกลุ่มออมทรัพย์ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการบ้านมั่นคงที่สนับสนุนโครงการโดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.)¹⁵ และเข้าสู่กระบวนการเจรจาซื้อที่ดินกับเจ้าของที่ดิน ส่งผลให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์กับกลุ่มหัวคะแนนในชุมชนทวีความรุนแรงมากขึ้น มีทั้งการปากกอนหินใส่หลังคาบ้านชาวบ้าน การขู่จะขับรถชน หรือการถ่มน้ำลายหน้าประตูบ้าน ประกอบกับเอกชนเจ้าของที่ดินต้องการขายที่ดินทั้งแปลงในราคา 3 ล้านบาท ซึ่งเป็นราคาที่สูงมาก ชาวบ้านกลุ่มออมทรัพย์จึงตัดสินใจย้ายออกจากชุมชนเดิม และสอบถามสมาชิกให้ตัดสินใจอีกครั้ง จนกระทั่งเหลือสมาชิก 22 ครอบครัว ที่ตัดสินใจย้ายออกมาสร้างบ้านในชุมชนแห่งใหม่พร้อมกัน

ภายหลังจากการตัดสินใจย้ายบ้านของชาวบ้านสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ได้เขียนโครงการเพื่อของบประมาณสนับสนุนการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคในชุมชนใหม่และขอกู้ยืมงบประมาณสินเชื่อเพื่อสร้างบ้านและที่ดินจากพอช. เพื่อไปสร้างบ้านในที่ดินแห่งใหม่ในเขตอำเภอวารินชำราบ ห่างจากชุมชนเดิมประมาณ 6 กิโลเมตร ในที่ดินจำนวน 1 ไร่ 3 งาน 96 ตารางวา นำมาสร้างบ้านจำนวน 22 หลังคาเรือนและศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน

ลักษณะของชุมชนที่ชาวบ้านในชุมชนแออัดย้ายมาสร้างบ้านใหม่เมื่อ พ.ศ.2549 นั้นมีการปกครองแบบหมู่บ้านในเขตเทศบาลตำบล ตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านเมื่อพ.ศ.2528 ในอดีตเป็นที่ดินหัวไร่ปลายนา และต่อมาเมืองวารินชำราบขยายตัวจึงเริ่มมีการแบ่งที่ดินขาย จนปัจจุบันเหลือที่นาประมาณ 3 ไร่ มีผู้อาศัย 340 หลังคาเรือน ประชากร 1,084 คน สภาพทางเศรษฐกิจค่อนข้างมั่นคง

¹⁵ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) เดิมคือ สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.)ซึ่งเป็นหน่วยงานพิเศษของการเคหะแห่งชาติ ต่อมาได้รับการยกระดับเป็นสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.) ภายใต้การดูแลของกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และโครงการบ้านมั่นคงเป็นโครงการเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัยของคนจนในชุมชนแออัด แก้ไขปัญหาเรื่องความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ซึ่งได้เริ่มต้นดำเนินโครงการเมื่อ พ.ศ.2546 ทั่วประเทศ

ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับราชการครู ทหาร ตำรวจ รับจ้างในห้างสรรพสินค้า ค้าขาย ในพื้นที่ของหมู่บ้านมีบริษัทเอกชนเข้ามาเช่าที่ดินเพื่อประกอบกิจการ เช่น อู่รถศีกดาทัวร์ โรงเจเจ้าแม่กวนอิม บัมน้ำมัน ปตท. ร้านซ่อมมอเตอร์ไซด์ โรงไม้ ร้านอาหาร และเลี้ยงขยาเนื้อหมู-วัว เป็นต้น การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ของหมู่บ้านนอกจากเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว ที่ดินบางส่วนยังเป็นพื้นที่นา ทำสวน ไร่นาสวนผสม ปลุกตะไคร้ ปลุกยางพารา และพื้นที่ว่างเปล่ายังไม่มีการสร้างบ้านกลายเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงวัวของชาวบ้านในหมู่บ้านอีกด้วย ลักษณะการสร้างบ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านสองชั้น มีทั้งบ้านที่สร้างจากปูน และการสร้างบ้านไม้คานบนและปูนด้านล่าง มีระบบคณะกรรมการหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านสัมพันธ์กันผ่านงานบุญประเพณี

การเข้ามาสร้างบ้านของชาวบ้านที่ย้ายมาจากชุมชนแออัด จึงเป็นคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่หมู่บ้านนาเดิม¹⁶ ทำให้เกิดการกีดกันจากชาวบ้านในหมู่บ้าน การสร้างอัตลักษณ์ของตนเอง การต่อรองอัตลักษณ์ของชาวชุมชนแออัดจึงเกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก และระดับกลุ่ม อย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างตัวตนให้ได้รับการยอมรับ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องสร้างอัตลักษณ์ของตนเองให้เกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์การต่อสู้ที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านจากชุมชนแออัดที่เป็นเหมือนผู้มาใหม่กับปฏิกิริยาการต่อต้านของชาวบ้านรอบชุมชน

4. ปรากฏการณ์และบทวิเคราะห์สนามการต่อรองในเชิงอัตลักษณ์ของชาวบ้าน

4.1 ความสัมพันธ์ระหว่างอัตลักษณ์และอำนาจ

การผลิตสร้างอัตลักษณ์ของชาวบ้านในพื้นที่การศึกษาในบทความชิ้นนี้เกิดขึ้นเพื่อสร้างการต่อรองกับอำนาจต่างๆที่มากดทับกลุ่มชาวบ้านโดยเฉพาะอำนาจของวาทกรรมสล้ม ที่สร้างความยุ่งยากในการใช้ชีวิตในที่ดินแห่งใหม่ของชาวบ้าน การต่อรองเชิงอำนาจโดยผ่านการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ จึงเป็นไปในทิศทางที่ พูโกต์ (อ้างในรัตนา โตสกุล, 2548: 37-38) ได้อธิบายว่า ว่าอัตลักษณ์ของคนเรานั้นเป็นผลผลิตจากวาทกรรมความรู้จากศาสตร์ต่างๆ และสังคม

¹⁶ ในบทความนี้จะใช้ชื่อหมู่บ้านที่ชาวบ้านเข้าไปอยู่ว่า “หมู่บ้านนาเดิม” และชาวชุมชนแออัดที่ย้ายไปอยู่ใหม่ว่า “ชุมชนบ้านใหม่”

วัฒนธรรมรอบๆ ตัว ทำให้อัตลักษณ์เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลาและปราศจากเอกภาพ เช่น ในการใช้ภาษาของมนุษย์ แม้ปัจเจกจะเป็นผู้ใช้ภาษาแต่ก็ต้องถูกกำหนดด้วยโครงสร้างของไวยากรณ์ ถ้าไม่ทำตามกฎของไวยากรณ์นั้นก็จะสื่อสารไม่เข้าใจ นอกจากนี้ ฟูกोटยังได้นิยาม “อำนาจ” ว่าไม่ได้ผูกขาดโดยศูนย์กลางอำนาจที่เป็นทางการของสังคมเท่านั้น แต่อำนาจปรากฏอยู่ในทุกๆ ที่ของความสัมพันธ์ทางสังคมและแสดงออกมาในภาคปฏิบัติการณ์ในแต่ละสนาม (site) และในแต่ละบริบท อำนาจจึงมาทุกทิศรอบๆ ตัวและไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวแต่มีการเลื่อนไหล ต่อรอง ขัดขืน ต่อต้าน ร่วมมือ ซึ่งขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมด้วย

นอกจากนี้ ฟูกोट (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2552) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่าอัตลักษณ์ของบุคคลนั้นไม่ได้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นประเด็นที่สร้างกันขึ้นมาภายใต้บริบทต่างๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป อัตลักษณ์ของเราจะต้องผ่านการต่อรองในเงื่อนไขที่เราไปต่อรองกับคนอื่น

4.2 การต่อรองในสนามของวาทกรรม

การสร้างนิยามในทางลบให้ชาวบ้านในชุมชนแออัด นับว่าเป็นสิ่งที่ติดตัวมากับชาวบ้านจนยากที่จะลบเลือนไปจากสังคมทั่วไป การสร้างนิยามความหมายของกลุ่มตนเพื่อสร้างคุณค่าใหม่ พร้อมกับรูปธรรมในเชิงปฏิบัติการจึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ

ภายหลังจากการตัดสินใจย้ายออกมาจากชุมชนแออัดริมน้ำของชาวบ้านจำนวน 22 หลังคาเรือนเพื่อมาสร้างบ้านในที่ดินแห่งใหม่นั้นได้เกิดกระแสการต่อต้านจากหมู่บ้านนาเดิมโดยรอบพื้นที่การก่อสร้างบ้านแห่งใหม่ ผ่านเสียงนิทาที่ร้านค้าในหมู่บ้าน และทั้งที่วาทกันต่อหน้า ให้ชาวชุมชนได้ยิน เช่น “ให้มาสร้างบ้านในชุมชนเราได้อย่างไร พวกนี้มันพวกสลัม เดี่ยวจะมาให้หมู่บ้านเราเป็นสลัมไปหมด” หรือบ้างก็ว่า “อย่าไปช่วยมันนะ เดี่ยวมันจะมากลัก (ขโมย) ของ” หรือ “ไม่ต้องให้มาอยู่หรอก พวกนี้พวกสลัมบอมเบย์” และเกิดการทะเลาะกันระหว่างชาวบ้านชุมชนบ้านใหม่กับชาวบ้านในหมู่บ้านรอบชุมชน จนต้องนำประเด็นนี้เข้าสู่การหารือในที่ประชุม ดังที่ฟิยุ (นามสมมติ) เล่าว่า

“กระแสการต่อต้านเกิดในช่วงที่เรากำลังก่อสร้างชุมชน และมีมาอย่างต่อเนื่อง จนวันหนึ่งสมาชิกของเราเริ่มไปทะเลาะกับคนในหมู่บ้าน เรื่องนี้จึงต้องเอาเข้าที่ประชุม ก่อนที่ความขัดแย้งจะรุนแรงขึ้นและได้ข้อสรุปในที่ประชุมว่า แม้ว่าเราจะเป็นคนสลัม แต่เราเป็นคนสลัมที่พัฒนาแล้ว ไม่ได้เป็นอย่างที่เขาพูด เราต้องสร้างสิ่งใหม่ให้เขาเห็นว่า แม้ว่าเราจะเป็นพวกสลัมบอมเบย์ แต่เป็นสลัมบอมเบย์ที่ไม่ธรรมดา”¹⁷

ภายหลังจากการประชุม ทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งลดลง ชาวชุมชนบ้านใหม่ใช้วิธีการทำงานพัฒนาในการสร้างความหมายใหม่ให้ตนเอง เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากคนในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมการประชุมในหมู่บ้าน ร่วมกิจกรรมทำความสะอาดหมู่บ้าน หรือการจัดกิจกรรมวันเด็กในชุมชนของตนและเชิญคณะกรรมการและชาวบ้านในหมู่บ้านนาเดิมเข้าร่วม เมื่อมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน ชาวชุมชนบ้านใหม่ได้จัดเวทีให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งได้แสดงวิสัยทัศน์ซึ่งพบว่ามีชาวบ้านในหมู่บ้านนาเดิมให้ความสนใจและเข้าร่วมกิจกรรมจำนวนมาก นอกจากนี้ในการเข้าร่วมกิจกรรมของหมู่บ้านนาเดิมในแต่ละครั้งชาวชุมชนบ้านใหม่มีการสร้างความหมายให้กับกลุ่มตนอยู่ตลอดเวลา

จากสถานการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การต่อสู้ต่อรองที่เกิดขึ้นในช่วงของการเข้าสู่กระบวนการบ้านมั่นคง ทั้งเรื่องความมั่นคงในที่ดินที่อยู่อาศัย การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตใหม่ อัตลักษณ์การเป็นคนสลัม นำมาสู่ความยุ่งยากในการเริ่มต้นชีวิตใหม่ของชาวบ้านคนจนเมืองได้อย่างชัดเจน แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจที่มาพร้อมกับอัตลักษณ์การเป็นคนสลัมในทางลบ แต่กลับประกอบสร้างตัวตนเสียใหม่ผ่านวาทกรรม “คนสลัมที่พัฒนาแล้ว” สร้างอำนาจเพื่อต่อรอง ต่อสู้กับอัตลักษณ์เชิงลบและสร้างตัวตนให้มีศักดิ์ศรีและเป็นกลุ่มที่แตกต่างไปจากอัตลักษณ์สลัมที่สังคมให้ค่า ดังที่ พูโกต์ได้อธิบายว่าอำนาจไม่ได้กระจุกตัวอยู่ที่ศูนย์กลางของอำนาจเท่านั้น แต่อยู่ที่ผู้ใช้อำนาจและผู้ที่ได้รับผลของอำนาจ ความสัมพันธ์ของอำนาจอยู่บนพื้นฐานของคู่ความสัมพันธ์ที่ไม่อาจแยกจากกันได้ (อ้างในรัตนา โตสกุล, 2548: 81-82) ในกรณีนี้เมื่อชาวบ้านถูกกระทำจากอำนาจวาทกรรมสลัม จึงสร้างอำนาจของตนเองผ่านการสร้างวาทกรรมใหม่เพื่ออธิบายตนเองให้แตกต่างออกไป ไม่ต้องตกอยู่ใน

¹⁷ สัมภาษณ์ นางยุ(นามสมมติ), 23 สิงหาคม 2552.

อำนาจดังกล่าว พื้นที่ของวาทกรรมจึงมีความสำคัญกับชาวบ้านคนจนเมืองในการประกอบสร้างความหมายของกลุ่มตนให้มีคุณค่าในเชิงบวก ให้มีที่ยืนในสังคมเมือง

4.3 การต่อรองในพื้นที่พิธีกรรม

พื้นที่พิธีกรรม เปรียบเสมือนเป็นพื้นที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนบ้านใหม่ได้มีปฏิบัติการเพื่อสร้างการยอมรับจากคนในหมู่บ้านนาเดิม เนื่องมาจากในช่วงของการย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนแห่งใหม่นั้นได้มีกระแสการต่อต้านจากชาวบ้านที่ย้ายมาจากชุมชนแออัด ทั้งเสียงนินทา หรือการว่าต่อหน้าว่าการเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านนาเดิมจะทำให้หมู่บ้านกลายเป็นสลัม หรือกลัวปัญหาการลักขโมย อีกทั้งบางคนกลัวว่าจะทำให้หมู่บ้านสกปรก หรือเมื่อน้ำในลำคลองมีกลิ่นเหม็น ชาวชุมชนบ้านใหม่ตกเป็นจำเลยกลุ่มแรกของเหตุการณ์นี้ ชาวชุมชนบ้านใหม่ต้องรื้อระบบการจัดการน้ำเสียของชุมชนให้คนในหมู่บ้านนาเดิมมาตรวจสอบ ซึ่งภายหลังพบว่าเป็กลิ่นน้ำเสียที่เกิดจากเทศบาลตำบลปล่อยออกมา สร้างความกดดันอย่างมากให้กับชาวชุมชนแออัด

ในระหว่างการก่อสร้างบ้านใหม่จำนวน 22 หลังของชาวบ้าน ได้เกิดอุบัติเหตุกับสมาชิกในชุมชนบ้านใหม่อยู่บ่อยครั้ง ทั้งรถจักรยานยนต์ล้ม ขาหัก หรือไม่สบาย ความเครียดจากสถานการณ์ที่รุนแรงทั้งจากการกดดันจากชาวบ้านในหมู่บ้านที่ไม่ให้การยอมรับ นำมาสู่การจัดพิธีเข้าทรง ของแกนนำ (ผู้หญิง) ของชุมชนแออัด ซึ่งเป็น “ร่างทรง” ชาวบ้านที่เข้าเฝ้าร่างทรงจึงได้ทราบว่สาเหตุของอุบัติเหตุที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งนั้นเกิดจาก “ผีปูดา” ที่ไม่พอใจชาวบ้านที่มาสร้างบ้านทับเส้นทางของผีเจ้าที่ ชาวบ้านต้องทำพิธีขอขมา และต้องสร้างศาลปูด้าขึ้นในชุมชนด้วย ซึ่งการสื่อสารกับผีเจ้าที่ผ่านร่างทรง เป็นเสมือนการต่อรองที่เกิดขึ้นเพื่อให้ผีเจ้าที่ของหมู่บ้านนาเดิมให้ความเคารพยอมรับการเข้ามาอยู่ใหม่ของชาวชุมชนแออัดกลุ่มนี้ก่อน การใช้ร่างทรงจึงเป็นการจัดการ ตัวตน(self)ในกระบวนการต่อรอง (negotiations) กับวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ภายใต้กระบวนการของการเข้าทรง ซึ่ง Tanabe (2002) (อ้างในจามะรี เชียงทอง, 2549: 305) ได้อธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วภายใต้สังคมปัจจุบัน “ตัวตน”(self) ต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ภายใต้บริบทที่ “ตัวตน” ควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ได้น้อยมาก จึงต้องมีการปรับ “ปฏิสัมพันธ์”(interactions) ระหว่างตัวตนกับคนอื่นให้มากขึ้น การได้รับการยอมรับจากผีเจ้าที่จึงเป็นการต่อรองตัวตนของ

ชาวบ้านในกลุ่มกับชาวบ้านที่อยู่โดยรอบชุมชนให้ยอมรับกลุ่มของตนด้วย นอกจากนี้ยังพบว่าชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ใช้พื้นที่พิธีกรรมตามประเพณีอีสานในการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ได้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะในงานบุญเวส ที่มีการแห่กัณฑ์หลอน¹⁸ เพื่อระดมเงินสมทบการพัฒนาวัดในหมู่บ้าน ชาวบ้านให้ความสำคัญกับกิจกรรมนี้มาก เนื่องจากเงินที่ได้จากกัณฑ์หลอนแต่ละกัณฑ์นั้น ถูกนำไปประกาศในเสียงตามสายและขึ้นกระดานที่วัด ผู้ศึกษาได้มีโอกาสเข้าร่วมในขบวนแห่กัณฑ์หลอนเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2553 พบว่าชาวบ้านแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนผ่านป้ายที่ใช้ในขบวนแห่ว่า “ชุมชนบ้านใหม่ หมู่บ้านคนจนพัฒนา” ร่วมสร้างสีสันด้วยการแต่งกายให้สนุกสนานทั้งหญิงและชาย มีตัวแทนเข้าร่วมจากทุกหลังคาเรือน เมื่อรวบรวมเงินแล้วชาวบ้านมีเงินสมทบเข้าวัดจำนวนกว่า 5,000 บาท หลังจากนั้นพบว่าชาวบ้านมักเล่าอย่างภูมิใจว่าจำนวนเงินบริจาคของชุมชนได้มากกว่าศักราชบุรี บริษัททัวร์ขนาดใหญ่ในเมืองอุบลฯ ซึ่งมีอยู่เกือบในหมู่บ้าน พื้นที่ทางพิธีกรรมโดยเฉพาะบุญแห่กัณฑ์หลอน จึงเป็นพื้นที่ของการประกาศตัวตนของชาวชุมชนบ้านใหม่กับคนหมู่บ้านให้ได้รับการยอมรับมากขึ้น

พื้นที่ทางพิธีกรรมเป็นเสมือนพื้นที่หรือสนามการต่อรองอัตลักษณ์ของชาวบ้านใน 2 ลักษณะ คือหนึ่ง การต่อรองผ่านร่างทรงเพื่อสร้างความมั่นคงในจิตใจให้กับชาวบ้านและสร้างการยอมรับจากชาวบ้านส่วนใหญ่ผ่านศาลปู่ตา ที่สังคมส่วนใหญ่ในหมู่บ้านนับถือ และลักษณะที่สองคือการใช้พื้นที่พิธีกรรมในงานบุญประเพณีทางศาสนาเพื่อสร้างตัวตนใหม่อีกทางหนึ่งด้วย

4.4 การต่อรองในพื้นที่สาธารณะ

สังคมเมืองได้สร้างรหัสหมายที่ตีตรา กักขัง อัตลักษณ์ชุมชนแออัดในแบบที่อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2542 : 68) ได้อธิบายว่ากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนแออัดเกิดจากการสร้างวาทกรรม ความรู้ และความจริง จนกลายเป็นการตีตรา กักขัง อัตลักษณ์ของคนจนในชุมชนแออัด ผ่านรหัสหมาย

¹⁸บุญกัณฑ์หลอนหมายถึง การแห่กัณฑ์หลอน เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นพร้อมกับบุญเวส เพื่อรวบรวมกัณฑ์หลอนคล้ายผ้าป่า แห่เป็นขบวนกันมา จากหมู่บ้าน แล้ววนรอบศาลาการเปรียญ 3 รอบ ก่อนนำไปถวายพระรูปที่กำลังเทศน์อยู่ขณะนั้นเลย ที่เรียกว่ากัณฑ์หลอนเพราะมาไม่บอก เป็นประเพณีเพื่อผูกไมตรีระหว่างคนในหมู่บ้าน

(Code) ซึ่งรหัสหมายนี้จะควบคุมการใช้เหตุผลและความรู้สึกนึกคิดของคนในเมือง เป็นกระบวนการแบ่งแยกและกีดกันความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน การสร้างรหัสหมายบนพื้นที่ (Codification) นี้มีนัยยะของชนชั้น เพื่อให้กลุ่มคนที่ยึดกุมอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง มีความชอบธรรมในการแสวงหาผลประโยชน์สูงสุดจากกระบวนการสร้างรหัสหมายบนพื้นที่นั้นๆ และส่งผลให้ความจริงบางอย่างภายในเมืองถูกมองข้ามหรือทำให้การรับรู้ความเป็นจริงในเรื่องนั้นๆ ไม่แหลมคมพอที่จะเข้าไปในความรู้สึกของสังคมให้ตระหนักถึงการเอารัดเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

ดังนั้นการสื่อสารเรื่องราวของชุมชนในเชิงบวกสู่สาธารณะจึงเป็นประเด็นสำคัญในการต่อรองอัตลักษณ์ของชาวบ้านกลุ่มนี้กับสังคมทั่วไปในเมือง ผ่านการทำสื่อสิ่งพิมพ์ของตนเองขึ้นมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

หนังสือ “ชุมแพบ้านแปงเมือง” เป็นหนังสือรวบรวมเรื่องราวของชุมชนเล่มแรก เมื่อ พ.ศ. 2544 เนื่องในการจัดกิจกรรม “ชุมแพบ้านแปงเมือง” มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชาวบ้านในชุมชนที่บุกเบิกถากถางเพื่อสร้างชุมชนมาตั้งแต่ที่ดินยังไม่มีมีการเก็งกำไร จนกระทั่งถึงยุคสมัยของการแย่งชิงที่ดิน บอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตของชาวบ้านคนจนในเมือง การประกอบอาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่สอดคล้องกับความต้องการของเมือง ไม่ว่าจะเป็นอาชีพจับกังขนของ อาชีพฉีกใบตองเพื่อนำมาห่อหุ้มยา อาชีพปั่นอิฐ อาชีพเก็บขยะ อาชีพรับจ้างจัดโต๊ะจีน เปรียบเสมือนการประกาศตัวตนของชาวบ้านคนจนในชุมชนแออัด ให้มีชื่อชุมชนปรากฏในสังคมของเมืองอุบลราชธานี

หนังสือเล่มที่สอง “ແຂງແມ່” ที่พิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. 2549 เป็นหนังสือเล่มสำคัญที่นำเสนอเรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านในชุมชนแออัด จนกระทั่งกลายมาเป็นชุมชนบ้านใหม่ นำเสนอเรื่องราวผ่านการทำงานพัฒนาเพื่อสร้างความมั่นคงในที่ดินและที่อยู่อาศัย เรื่องราวระหว่างการเดินทางเพื่อมาสู่การสร้างชุมชนใหม่ที่ต้องฟันฝ่าอุปสรรคมากมาย เชื่อมโยงการทำงานกับเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี เสนอเรื่องราวความภาคภูมิใจของชาวบ้านในการทำงาน การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของคนหลากหลายวัยในชุมชน และเสนอวิธีการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินผ่านการพิสูจน์สิทธิที่ดิน

เล่มที่สามจัดพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. 2550 เนื่องในงานครบรอบ 10 ปี เครือข่ายชุมชนจังหวัดอุบลราชธานีในชื่อ “ເອົາເອັດ ເອົາຮູ້ ສູ່ຄ້ານ້າຍ້” หนังสือเล่มนี้เสนอเรื่องราวแบ่งเป็นสามส่วน ส่วนที่หนึ่ง เสนอเรื่องราวการทำงานขององค์กร

พัฒนาเอกชนที่เข้ามาทำงานพัฒนาชุมชนแออัดในเมืองอุบลราชธานี วิธีการทำงานที่มีการเรียนรู้ ปรับวิธีการทำงานอยู่ตลอดเวลา ส่วนที่สองเป็นงานเขียนของกลุ่มแกนนำในชุมชนต่างๆ ที่ได้ทำงาน ได้ร่วมกิจกรรมของเครือข่ายฯ ความรู้สึก และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นหรือสิ่งที่ได้พบเห็น และส่วนที่สามเป็นทิศทางการทำงานของเครือข่ายฯ ในอนาคต หนังสือเล่มนี้สะท้อนให้เห็นการทำงานของเครือข่ายฯ ที่เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ สร้างการมีส่วนร่วม สร้างรูปธรรมการทำงานจากพื้นที่ เพื่อเสนอเป็นทางเลือกในการแก้ไขปัญหาในระดับนโยบาย

เล่มที่สี่ ชื่อเรื่อง “พื้นที่เสรีภาพ บทที่ 1 อุบลราชธานี ตอนฤดูกาล พลังใจ” จัดทำขึ้นใน พ.ศ. 2552 นำเสนอเรื่องราวการทำกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมการแก้ไขปัญหาของกลุ่มคนจนเมือง และกลุ่มชาวบ้านในเมืองที่มีปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย เสนอรูปธรรมการทำงานของกลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้มุ่งทำกิจกรรมเพื่อสิทธิในที่ดินเพียงอย่างเดียว ยังมีกิจกรรม ในเชิงสร้างสรรค์ ในการดูแลกันและกันของชาวบ้านและเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการคิดค้นให้สอดคล้องกับวิถีชุมชน ทั้งกิจกรรมเรื่องกองทุนสวัสดิการชุมชน กลุ่มเยาวชน การสร้างการเรียนรู้ให้กับชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง

หนังสือทั้งสี่เล่มที่จัดทำในนามเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี ทั้งเพื่อจำหน่ายและเพื่อแจกในงานสรุปบทเรียนสำคัญของเครือข่ายฯ ได้ช่วยส่งข้อมูลข่าวสาร เรื่องราวของคนเล็กๆ ในสังคมเมืองให้ขยายออกสู่สาธารณะในมุมที่แตกต่างออกไปจากเดิม ประกอบกับการทำงานพัฒนาชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้รับการยอมรับจากสาธารณะและรัฐมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากกลุ่มสวัสดิการชุมชนของเครือข่ายฯ ได้รับการรับรองจากพัฒนาสังคมจังหวัดให้เป็นองค์กรสวัสดิการในจังหวัด เป็นพื้นที่ดูงานเรื่องการจัดสวัสดิการของคนจนจากหลายพื้นที่

4.5 โฉนดรวม ในฐานะการต่อรองเชิงสัญลักษณ์

การย้ายมาสร้างชุมชนในที่ดินแห่งใหม่ ในพื้นที่ 1 ไร่ 3 งาน 96 ตารางวาของชาวบ้านจากชุมชนแออัดกลุ่มนี้ เป็นการซื้อที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันทั้งชุมชน โดยในเอกสารโฉนดที่ดินระบุเอาไว้ว่าจะถือร่วมกันเป็นเวลา 15 ปี โดยมีผู้ถือโฉนดคือตัวแทนจากชุมชนจำนวน 4 คนและตัวแทนจากเครือข่ายชุมชนแออัด

อุบลราชธานี¹⁹ จำนวน 2 คน ความสำคัญของการถือโฉนดที่ดินร่วมกันของชาวชุมชนนั้น กลุ่มแกนนำชุมชนได้ให้ความเห็นว่า

“ระบบการถือโฉนดรวมกันเป็นการป้องกันการขายที่ดิน เพราะว่าที่ผ่านมาสมาชิกของเราที่เคยเอาที่ดินไปจำหน่ายจนหลุดไป เราสร้างระบบป้องกันเอาไว้ให้ที่ดินถึงมือลูกหลาน เพราะเรารู้ว่าชาวบ้านไม่ได้คิดแบบเดียวกันทั้งหมด ในระหว่างนี้หรืออีก 15 ปีค่อยมาคุยกันใหม่ ช่วงนี้ก็ทำงานความคิดกันไป”²⁰

เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าระบบโฉนดรวม มีเป้าหมายเพื่อรักษาที่ดินในระยะยาว ของชาวบ้านคนจน ที่เคยมีประสบการณ์จากบ้านและที่ดินหลุดมือไปเนื่องจากระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกชน และเมื่อได้มีที่ดินผืนใหม่พวกเขาจึงเลือกใช้การถือโฉนดที่ดินร่วมกันทั้งแปลง นอกจากเพื่อความมั่นคงของสมาชิกในชุมชนระยะยาวแล้ว ยังเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของชาวชุมชนที่ให้ความสำคัญกับระบบทรัพย์สินส่วนรวม (Common Property) ในการดูแลที่ดินของชุมชนร่วมกัน ทำลายกับระบบทุนนิยมของสังคมเมืองที่ให้ความสำคัญกับระบบกรรมสิทธิ์รายบุคคล สร้างตัวตนของชุมชนให้เป็นกลุ่มชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับการทำงานร่วมกัน เห็นความสำคัญส่วนรวม สร้างตัวตนให้แตกต่างไปจากนิยามของชุมชนแออัด และให้มีศักดิ์ศรีให้เท่าเทียมกับคนเมืองทั่วไป

5. การเลื่อนไหลอัตลักษณ์และความเป็นชุมชน

ความเป็นเมืองในยุคโลกาภิวัตน์ได้เปิดโอกาสให้กลุ่มคนสามารถสร้างพื้นที่ของตนเองได้สลับซับซ้อนมากขึ้น ความหมายของคำว่า “ชุมชน” ได้ถูกสร้างนิยามขึ้นมาใหม่อย่างหลากหลาย สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน เบน แอนเดอร์สัน (2552) ให้ความเห็นว่า “ชุมชน” เป็นสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรม ที่เกิดจากการจินตนาการขึ้นให้มีขอบเขตจำกัด มีอิสรภาพ มีอธิปไตย

¹⁹ เครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี องค์กรชาวบ้านที่เกิดจากการรวมกลุ่มของชาวชุมชนแออัดในเมืองอุบลราชธานีทั้งฝั่งเทศบาลนครอุบลฯและฝั่งวารินชำราบ ก่อตั้งขึ้นเมื่อพ.ศ.2542 ปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อเป็นเครือข่ายชุมชนจังหวัดอุบลราชธานี.

²⁰ สัมภาษณ์ นางมาลัย(นามสมมุติ), วันที่18 เมษายน 2553.

และความเป็นชุมชนนี้ถูกสร้างจนกลายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่ต่างจากสปีด เพด ชาติพันธุ์ ที่เราไม่สามารถเลือกได้ นอกจากนี้การสร้างสัญลักษณ์ของชุมชน เป็นการตอกย้ำให้ความเป็นชุมชนจินตนาการ (Imagined Community) มีตัวตนและสร้างความพร้อมเพรียง ความเป็นชุมชนจึงไม่ได้ผูกพันกันโดยสายเลือด และใครๆ ก็สามารถเข้ามาอยู่ในชุมชนจินตนาการนี้ได้ จึงทำให้ความเป็นชุมชน มีลักษณะเป็นทั้งชุมชนแบบเปิดและแบบปิดในเวลาเดียวกัน ซึ่งเบน แอนเดอร์สันใช้คำว่า ความจริงที่ย้อนแย้ง (Paradox) ซึ่งบางครั้งความเป็นชุมชนได้สร้างความเกลียดชังต่อคนอื่น (the other) จนก่อให้เกิดปัญหาการเหยียดสีผิว หรือการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์

เมื่อพิจารณาการสร้างความเป็นชุมชนของชาวบ้านในชุมชนแออัดที่ย้ายบ้านมาสร้างชุมชนใหม่นั้นพบว่าการยอมรับว่าตนเป็นสมาชิกของชุมชนใดนั้นเกิดขึ้นทั้งในเชิงกายภาพและในเชิงของพื้นที่ ตามที่เบน แอนเดอร์สัน เรียกว่าชุมชนจินตนาการ (Imagined Community) การเข้าเป็นสมาชิกของชุมชนในเชิงกายภาพเกิดขึ้นเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยผ่านสัญลักษณ์ที่ใช้ร่วมกันเช่นเมื่ออยู่ในชุมชนบ้านใหม่ ชาวบ้านมีสัญลักษณ์ ความคิด ความเชื่อร่วมกันทั้งข้อตกลงร่วม การทำกิจกรรมร่วม หรือการสร้างพิธีกรรมที่เป็นจิตสำนึกร่วมของชาวชุมชน ในขณะเดียวกันเมื่อเป็นสมาชิกของชุมชนแออัดริมน้ำชาวบ้านจะใช้ระบบเครือญาติและพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นสัญลักษณ์ร่วมของชุมชน ส่วนการเป็นสมาชิกของชุมชนหมู่บ้านนาเดิมชาวบ้านได้สลายความเป็นชุมชนบ้านใหม่แล้วกลายเป็นเพียงคุ่มหนึ่งของหมู่บ้านนาเดิมเท่านั้น ในขณะเดียวกันชาวชุมชนบ้านใหม่ ยังเป็นสมาชิกของชุมชนเครือข่ายทั้งเครือข่ายชุมชนแออัดอุบลราชธานี ชุมชนโครงการบ้านมั่นคง ซึ่งเปรียบเสมือนชุมชนจินตนาการ เพื่อการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายและการต่อรองเพื่อสร้างพื้นที่กับสังคมเมืองผ่านการทำกิจกรรมรณรงค์ต่างๆ ในเมือง นอกจากนี้ยังพบว่าชาวบ้านยังเป็นสมาชิกของชุมชนทางจิตวิญญาณทั้งการเป็นเครือข่ายร่างทรงหรือการเป็นเครือข่ายของศาลปู่ตา เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สร้างจิตสำนึกร่วมกันและเป็นการสร้างให้กลุ่มของตนเป็นกลุ่มที่ให้ความสำคัญกับความเชื่อ พิธีกรรม บุญ ประเพณีที่เป็นความคิด ความเชื่อของสังคมอีสานอีกด้วย

การเป็นสมาชิกของชุมชนที่หลากหลายของชาวบ้านจึงมีความคล้ายคลึงกับที่ Robert Park (อ้างใน Tonkiss, 2005) ได้เสนอเอาไว้ว่าการ

พิจารณาความเป็นชุมชน พิจารณาได้จาก 3 แนวทาง คือ แนวทางแรกนิยามความเป็นชุมชนโดยพิจารณาจากพื้นฐานของการใช้ตำแหน่งที่ตั้ง แนวทางที่สองคือการพิจารณาความเป็นชุมชนจากระบบสังคม เครือข่ายทางสังคม ที่ไม่ได้ยึดโยงกันเฉพาะพื้นฐานทางวัฒนธรรมเดียวกันแต่เกิดจากรูปแบบเชิงสถาบันที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และแนวทางที่สามคือชุมชนที่มีอัตลักษณ์เชื่อมโยงกันผ่านพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์อันเหนียวแน่น เมื่อพิจารณาในงานวิจัยชิ้นนี้พบว่าชาวบ้านชุมชนบ้านใหม่มีการสร้างชุมชนทั้ง 3 แนวทาง โดยเป็นชุมชนทั้งในเชิงกายภาพ มีตำแหน่งที่ตั้งชัดเจน คือการเป็นสมาชิกของชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนแออัดริมน้ำ และชุมชนหมู่บ้านนาเดิม ในขณะเดียวกันชาวบ้านยังเป็นสมาชิกของชุมชนที่ใช้พื้นที่ทางจิตวิญญาณในการสร้างความสัมพันธ์กัน เป็นกลุ่มคนที่มีความเชื่อเรื่องร่างทรงและศาลปู่ตา

นอกจากนี้ การเลื่อนไหลไปมาอัตลักษณ์ความเป็นชุมชนสัมพันธ์กับการสร้างชุมชนในแบบที่ ฌาร์ค เดอร์รีด้า (1997) (อ้างในณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, 2550: 15) เรียกว่า “ชุมชนที่ปราศจากชุมชน” หรือ “Community without community” ที่มีพื้นที่ให้กับความเป็นอื่น เคารพยอมรับ เปิดกว้างและรับผิดชอบต่อความเป็นอื่นด้วยการสลายความเป็นตัวเราและอัตลักษณ์ลงไป ชาวชุมชนกลุ่มนี้ได้สะท้อนให้เห็นการสร้าง “ชุมชนที่ปราศจากชุมชน” หรือ “Community without community” ที่มีการสลายตัวตนให้กลายเป็นสมาชิกของชุมชนที่หลากหลายเพื่อการต่อรองที่เกิดขึ้นในระดับปัจเจกและระดับชุมชนไปพร้อมกัน

การเป็นสมาชิกชุมชนของชาวบ้านกลุ่มนี้จึงเกิดทั้งในรูปแบบผูกติดกับพื้นที่ทางกายภาพและเป็นชุมชนในจินตนาการ ที่การเลื่อนไหลอัตลักษณ์ของชาวบ้านในชุมชนไม่ได้เป็นไปอย่างฉาบฉวย แต่ยังเต็มไปด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่ลึกซึ้ง มีความคุ้นเคยกัน มีกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ความซ้อนทับกันของความสัมพันธ์ในแต่ละชุมชนจึงกระจายออกไปอย่างกว้างขวาง

6. บทสรุป

บทความชิ้นนี้ได้นำเสนอให้เห็นการสร้างความคิดให้อัตบุคลิก (Subjectification) ที่สังคมได้สร้างความหมายของชุมชนแออัดหรือสลัมในทางลบ ทั้งเป็นแหล่งยาเสพติด โสเภณี การลักขโมย ความไม่มีระเบียบ ซึ่งมีผลให้ทั้ง

คนในชุมชนเองและสังคมทั่วไปตกอยู่ภายใต้การกำหนดและการควบคุมของความหมายนั้น และยังคงดำรงอยู่ในสังคม จากบทความชิ้นนี้ได้เสนอให้เห็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่ถึงแม้ว่าชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ย้ายออกมาจากพื้นที่ที่ถูกนิยามความหมายว่าเป็นชุมชนแออัดแล้วก็ตาม ความหมายที่อยู่ในความคิดของอัตบุคคลเกี่ยวกับสลัมหรือชุมชนแออัด ยังคงติดตามมาด้วย การสร้างอำนาจในการต่อรองเชิงอัตลักษณ์ผ่านสนามต่างๆนอกจากเป็นการสร้างพื้นที่ที่ได้รับการยอมรับแล้ว ยังเกิดขึ้นเพื่อสร้างความคิดให้อัตบุคคลเกี่ยวกับความหมายของชุมชนแออัดหรือสลัมในนิยามใหม่ ซึ่งแน่นอนว่าต้องมีปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้พื้นที่ของชุมชน ที่มีความหมายในลักษณะที่ซ้อนทับกันในสังคมเมือง ยังช่วยเอื้อให้ชาวชุมชนแห่งนี้ได้แสดงตัวตนที่เลื่อนไหลไปมา ได้อย่างหลากหลาย เพื่อสร้างพื้นที่ของกลุ่มตน แสดงให้เห็นว่านิยามความหมายของคำว่าชุมชนในยุคปัจจุบันที่เปิดกว้างนั้น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านกลุ่มเล็กๆได้มีพื้นที่ของตนเองได้อย่างชัดเจนผ่านการเป็นสมาชิกทั้งในชุมชนแออัด สมาชิกของชุมชนหมู่บ้าน สมาชิกของเครือข่ายต่างๆ เป็นต้น

การใช้สนามต่างๆที่ความเป็นเมืองได้เปิดโอกาสให้กับคนเล็กคนน้อยได้แสดงตัวตนนั้น จึงเป็นการสร้างความหมายใหม่ให้กับชาวบ้านกลุ่มนี้อย่างต่อเนื่องเพื่อให้หลุดพ้นจากนิยามของอัตลักษณ์สลัม จากการศึกษาพบว่าถึงแม้จะเป็นเรื่องยากในการสร้างนิยามตัวตนใหม่ขึ้นมาลบล้าง แต่พบว่าการสร้างตัวตนทั้งในระดับปัจเจก และระดับกลุ่ม ได้สร้างความหมายให้กับอัตบุคคลเปลี่ยนแปลงไป ชาวชุมชนแออัดมีความมั่นใจ รู้สึกมีศักดิ์ศรี และสามารถสร้างคำอธิบายตนเองเสียใหม่ ที่ยอมรับอัตลักษณ์ของคนจนส่วนหนึ่งแต่แตกต่างไปจากเดิม ผ่านกระบวนการทำงานพัฒนา ซึ่งนั่นทำให้เกิดการยอมรับจากสังคมภายนอกด้วยเช่นเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการจัดทำหนังสืออุบลราชธานี 200 ปี. (2535). **อุบลราชธานี 200 ปี**. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- จามะรี เชียงทอง. (2549). **ผี ร่างกายผู้หญิง และโลกาภิวัตน์. อยู่ชายขอบ มองลวดความรู้ รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาดชาย รมิตานนท์**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2549). **วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ณัฐพงศ์ จิตนิริรัตน์. (2550). **รหัสชุมชน พื้นที่ อัตลักษณ์ ภาพแทนความจริงและหลังสมัยใหม่**. สงขลา: ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยทักษิณ.
- เต็ม วิพาพยพจนกิจ. (2530). **ประวัติศาสตร์อีสาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เทศบาลอุบลราชธานี. (2552) **ยุทธศาสตร์การพัฒนาเทศบาลนครอุบลราชธานี พ.ศ.2552**. เอกสารอัดสำเนา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2541). **วัฒนธรรมความจน?**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เบน แอนเดอร์สัน. (2552). **ชุมชนจินตกรรม บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2546). **อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และความเป็นชายขอบ**. กรุงเทพฯ: แปลนพริ้นติ้ง จำกัด.
- แผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี (3ปี) พ.ศ.2553-2556**. เอกสารอัดสำเนา, น. 49-53.
- พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. (2553). **แผ่นพับประชาสัมพันธ์**. เอกสารอัดสำเนา.
- รัตนา โตสกุล. (2548). **มโนทัศน์เรื่องอำนาจ (The Concept of Power)**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.
- วสันต์ ปัญญาแก้ว. (2552). **วัฒนธรรมศึกษาที่มหาวิทยาลัยเบอร์มิงแฮม: จากซ้ายใหม่ถึงสัจจัตยอลต์**. มานุษยวิทยาปะทะวัฒนธรรมศึกษา ยกเครื่องเรื่องวัฒนธรรมศึกษา. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- วิโรจน์ สารรัตน์. **สาระสำคัญแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2534)**. 2530.
- สิริพร สมบูรณ์บุรณะ. (2547). **การก่อรูปและการเปลี่ยนแปลงสำนึกเกี่ยวกับเรื่องทรัพย์สินส่วนรวมในสังคมไทย**. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. 24 (2).
- สุวิทย์ อีรสาสวัต และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2541). **ประวัติศาสตร์อีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน**. ขอนแก่น: สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อดิน รพีพัฒน์. (2542). **ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง**. กรุงเทพฯ: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี. (2545) แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา พ.ศ.2545.
เอกสารอัดสำเนา.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2552). คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของอัต
บุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อุบลราชธานีอะเมซิ่ง 2000. (2543). แผนการลงทุน. (3) : 108-109.

Tonkiss, Fran. (2005). *Space, the City and Social Theory*. Manchester: TJ
international Ltd.